

Stalin Dönemi (1928-53) Sovyet Tarih Yazımında Türkistan/Orta Asya

*Turkestan/Central Asia in the Stalin Period (1928-53) Soviet
Historiography*

Alter KAHRAMAN

Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
alterkahraman@kmu.edu.tr
0000-0001-9995-6704

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial
License altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial License

Atıf/Citation

Kahraman, Alter. "Stalin Dönemi (1928-53) Sovyet Tarih Yazımında
Türkistan/Orta Asya". Akademik İncelemeler Dergisi 18 / 1 (Nisan 2023):
163-181.

<https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1239795>

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.
The authors declared no conflict of interest.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi/Date Received: 20.01.2023
Kabul Tarihi/Date Accepted: 31.03.2023
Yayın Tarihi/Date Published: 15.04.2023

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 18 | Sayı/Issue: 1 |
Yıl/Year: 2023 (Nisan/April)

Stalin Dönemi (1928-53) Sovyet Tarih Yazımında Türkistan/Orta Asya

Öz

Bu makale Sovyet tarihçiliğinde milliyetler meselesini ve bununla bağlantılı olarak tarih yazımındaki değişimleri incelemektedir. Sovyetler Birliği'ndeki politik, sosyal, iktisadi ve askeri değişimler ve kırılmalar tarihsel çalışmaların ve tarih yazımındaki milliyetlere yönelik söylemin değişmesine neden olmuştur. Diğer bir deyişle, söylem değişimleri siyasi gelişmeleri takip etmiş ve siyasi önceliklere göre değişmiştir. Bu çalışmada Sovyet tarih yazımında dönemleştirme, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin yerel milliyetçiliklere yönelik politikalarını nasıl değiştirdiğine ve buna uygun olarak Sovyet tarihçiliğinin milliyetler meselesiyle ilgili söylemlerindeki değişime atıf yapmaktadır. Sovyet tarih yazımında milliyetler meselesi kapsamındaki tartışmalar; yerli halkların, yani Rus olmayanların, Çarlık Rusyası yönetimine nasıl yaklaşacakları, kendi geçmişlerine, tarihlerine, kahramanlarına, onların eylemlerine ne kadar odaklanacakları, tarihi ve milli şahsiyetleri ne kadar yüceltecekleri, Çarlık yönetiminin sömürgeci olup olmadığı ve Rus Çarlığına karşı yapılan isyanların gerici mi yoksa ilerici mi olduğu gibi konuları içermektedir. Stalin dönemi (1928-1953) Orta Asya Sovyet tarihçiliğine bu gibi konular egemen olmuş ve merkezin politikaları değiştiğinde tarihçiler de görüşlerini siyasal değişimlere uydurup güncellemişlerdir. 70 yıllık Sovyetler Birliği deneyimi birçok konuda olduğu gibi tarih yazımında da birbiriyle uyuşmayan farklı eğilimleri içermektedir. Örneğin, bir dönem Rus milliyetçiliği baskılanıp yerel milliyetçiliklerin gelişmesine izin verilirken takip eden dönemde ise yerel milliyetçilikler baskıdan payına düşeni almıştır. 1930'lardan itibaren Türkistan gibi Sovyetler Birliği'nin bazı bölgelerinde birleştirici tarih anlatısı yasaklanıp Orta Asya halklarının ortak bir geçmiş algısına sahip olması engellenirken ülkenin batısında Slav halkları açısından tam tersi bir politika izlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Stalin Dönemi tarih yazımı, Sovyetler Birliği, Türkistan, Orta Asya

Turkestan/Central Asia in the Stalin Period (1928-53) Soviet Historiography

Abstract

This article examines the nationalities problem in Soviet historiography and the related shifts in historiography. It argues that historical studies and the discourse on nationalities in historiography have changed due to the political changes in the Soviet Union. These discourse changes followed the periods in historiography and political developments. Historical periodization refers to how the Communist Party of the Soviet Union changed its policies towards local nationalisms and, accordingly, the change in the discourse of Soviet historiography on the nationalities problem. Discussions on the nationalities problem in Soviet historiography included how non-Russian peoples would approach the Tsarist Russian rule, how much they would focus on their history, glorify their historical figures and their past struggles against the Russian Tsardom in their writings. It also included topics such as whether the Tsarist administration was colonialist and whether the revolts against it were reactionary or progressive. Such issues dominated Soviet historiography in Central Asia during the Stalin era (1928-1953), and when the policies of the center changed, historians updated their views to reflect political changes. For almost 70 years of Soviet experience included different, incompatible tendencies in historiography; for a certain period, Russian nationalism was under pressure, while local nationalisms were allowed to develop. Next period, local nationalisms faced pressure. Since 1930s, in some regions of the Soviet Union, such as Turkestan, a unifying narrative of history was prohibited. While the Central Asian peoples were prevented from having a common perception of the past, the opposite policy was followed for the Slavic peoples in the western parts.

Key Words: Stalin Era Historiography, Soviet Union, Turkestan, Central Asia

Extended Abstract

This article focuses on the historiography during the Stalinist period of the Soviet Union. History and historical writing in the Soviet Union were founded on the Marxist-Leninist conception of human history, which emphasized the history of class struggle. The final class struggle was expected to be between the proletariat and the bourgeoisie, and world history would culminate in the triumph of communism as the highest social form of humanity. The Bolshevik Party, as the

vanguard of the working class, was tasked with assisting the latter in achieving this goal. After the Bolshevik Party carried out the revolution, the dissemination of communism throughout the country became the Party's primary objective, and history became a tool for achieving this aim. Therefore, Soviet historians focused primarily on the history of the construction of the socialist society. The priorities of historians and historiography were not determined by the discipline itself, but rather by politics, international circumstances, and, most notably, the Party. Furthermore, the methodological foundation of Soviet historians relied on the works of Lenin, the resolutions of the Communist Party, and the reports of the Central Committee. This approach to data collection and methodology was considerably distinct from the historical research approach established since the era of von Ranke, the father of modern historical science in the 19th century. Ranke promoted document-based historiography, introduced philological criteria to assess the reliability of sources, urged historians to utilize archives, and to comprehend the past from the perspective of those who lived it, rather than with the norms of historians' own time. According to him, history ought to reveal the reality of what occurred. However, the Bolshevik Party rejected this type of historiography.

This paper specifically examines the nationalities problem in Soviet historiography and the related shifts in historiography. It argues that the discourse on nationalities in historical studies changed due to the political developments in the Soviet Union. These changes in discourse followed the periods in historiography and the policies of the Communist Party of the Soviet Union regarding local nationalisms. Historical periodization refers to the shifts in the discourse of Soviet historiography on the nationalities problem in response to changes in the Communist Party's policies. Discussions on the nationalities problem in Soviet historiography centred on non-Russian peoples' approach to Tsarist Russian rule, their focus on their history, their glorification of historical figures, and their past struggles against the Russian Tsardom in their writings. Topics such as whether the Tsarist administration was colonialist and whether the revolts against it were reactionary or progressive were also debated. Such issues dominated Soviet historiography in Central Asia during the Stalin era (1928-1953), and when the policies of the centre changed, historians revised their views to reflect the political shifts.

The categorization of Soviet history writing on the nationalities problem in this study follows Shteppa's periodization, which identifies three main periods and an interim period. The first period covers the 1920s and early 1930s when the Soviet republics' borders were defined, and the government implemented nativization, korenizatsia, policies and 'affirmative actions' for the nationalities. The flourishing of non-Russian peoples' nationalism within the Soviet Union is a hallmark of early Soviet historiography. In line with the Soviet nationality policy, each group defined as a separate nation or nationality in the country had its own territory and political entity, and was given opportunities to develop their cultural specificities, national cadres, education, and institutions, including universities, libraries, theatres, and so on. As the academy in Central Asia and elsewhere became nativized, local scholars of Central Asia became more interested in their own history and culture, focused on their homeland's history. The second period covers the early 1930s to 1941, during which the policies of the first period were abandoned, and the Russification policy was implemented. With the increasing security threat from Nazi Germany, the

governing elites realized that they could rely on the Russian people to defend the country against Germany. Thus, Russian history and patriotism were revived to motivate the Russian people, and local nationalisms replaced 'Great Russian Chauvinism' as the target. During the Second World War, there was an interim period of relaxation when concessions were restored in the nationality policy. The pressure on nationalities was loosened to mobilize the non-Russian peoples in the union and find support in the Soviet war against the Nazis. The third period, which was a continuation of the second period, began after the war, and the concessions made during the war were withdrawn. In this period, there was an increased emphasis on Russian nationalism and the glorification of the Russian people. The presence of the Tsarist Russian administration in non-Russian regions such as Central Asia was seen as a progressive development. As a result, in some universities in Central Asia, people were eliminated, and certain epics were labelled as 'reactionary' and 'fanaticism,' with their publications withdrawn.

In conclusion, the periodization in Soviet historiography mirrored the political changes in the Soviet Union's history. In the 1920s and 30s, when Bolshevik power was established and consolidated, the non-Russian peoples were allowed to develop their national feelings, histories, cultures, languages, and cadres. However, in the 1930s, as the Stalinist regime took hold, local nationalisms were declared as the enemy. Although there was a period of relaxation and reconciliation on the issue of nationalities during World War II, another period of repression followed after the war. Since the 1930s, a unifying narrative of history was prohibited in some regions of the Soviet Union, such as Turkestan, preventing the Central Asian peoples from having a common perception of the past. Conversely, the opposite policy was followed for the Slavic peoples in western parts.

Giriş

Sovyetler Birliği dönemi boyunca Türkistan/Orta Asya¹ üzerine tarih yazmanın önündeki en önemli engellerden biri başta arşivler olmak üzere güvenilir kaynaklara ulaşmanın zorluğudur. Orta Asya tarihini araştırmak ve yazmak görevini üzerine alan bir tarihçi araştırma konusunu teşkil eden bölgeye, insanlara ve onların geride bıraktıklarına ulaşamadığı gibi bu insanların nasıl düşündüklerini, yaşadıklarını, davrandıklarını da bilemezdi. Gerek Çarlık döneminde gerekse Sovyet döneminde Orta Asya ve halkları ile iletişim kurmak coğrafi uzaklık, sansür ve dışa kapalılık nedeniyle çoğunlukla mümkün olmamıştır. Çarlık Rusyası döneminin coğrafi zorlukları, Sovyet döneminin Gorbaçov reformlarının ilanına kadar süren sansür ve bölgenin dışa kapalı olması nedeniyle tarihçilerin birinci elden kaynaklara ulaşma imkânı sınırlı, hatta imkânsızdır (Wheeler, 1964, 226-227). Büyük Sovyet Ansiklopedisi 1917'den sonra "daha önce Çarlık Hükümeti tarafından kısıtlanmış olan arşiv malzemelerine açık erişime izin verildiğini" (Sakharov, 1962, 552) iddia etse de arşivlere erişim yalnızca Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin direktiflerini takip eden Marksist-Leninist teoriye göre geçmiş yazan Sovyet tarihçileri için mümkündür.

Bu makale Stalin dönemi Sovyet tarihçiliğinde milliyetler meselesini ve bununla bağlantılı olarak tarih yazımındaki değişimleri incelemektedir. Sovyetler Birliği'nde tarih ve tarihçiler Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin hizmetinde, değişen Parti politikalarına uyumlu olarak ülkede komünizmin yerleşmesinde işlev görmüşlerdir. Ülkedeki politik değişimler ve kırılmalar tarihsel çalışmaların ve tarih yazımındaki milliyetlere yönelik söylemin değişmesine neden olmuştur. Diğer bir deyişle, Sovyet

tarih yazımının farklılaşması ve farklı dönemlere ayrılması siyasi gelişmeler ve Parti kararları ile doğrudan bağlantılıdır. Bu makaledeki Sovyet tarih yazımının dönemleştirilmesi Komünist Partisi'nin yerel milliyetçiliklere yönelik politikalarını nasıl değiştirdiğine ve buna uygun olarak Sovyet tarihçiliğinin milliyetler meselesinde benimsediği yeni söylemlere atıf yapmaktadır. Milliyetler meselesi kapsamındaki tartışmalar; yerli halkların, yani Rus olmayanların, milli tarih yazımında Çarlık Rusya'sı yönetimine nasıl yaklaşacakları, kendi geçmişlerine, tarihlerine, kahramanlarına, onların eylemlerine ne kadar odaklanacakları ve bu tarihi şahsiyetleri ne kadar yüceltecekleri, Rus çarına karşı geçmişte verdikleri mücadeleleri, Çarlık yönetiminin sömürgeci olup olmadığı ve Rus Çarlığına karşı yapılan isyanların gerici mi yoksa ilerici mi olduğu gibi konuları içermektedir. Bu ve benzeri temalar Orta Asya'daki Sovyet tarihçiliğine egemen olmuş, Parti politikaları değiştiğinde tarihçiler de görüşlerini siyasal değişimlere uydurup güncellemişlerdir. 70 yıllık Sovyetler Birliği deneyimi birçok konuda olduğu gibi tarih yazımında da birbiriyle uyuşmayan farklı eğilimleri içermiştir. Bir dönem Rus milliyetçiliği baskı altında tutulup yerel milliyetçiliklerin gelişmesine izin verilirken takip eden dönemde ise yerel milliyetçilikler baskıdan payına düşeni almıştır. 1930'lardan itibaren Türkistan gibi Sovyetler Birliği'nin bazı bölgelerinde birleştirici tarih anlatısı yasaklanıp Orta Asya halklarının ortak bir geçmiş algısına sahip olması engellenirken ülkenin batısında Slav halkları açısından tam tersi bir politika izlenmiştir.

Makalenin ilk bölümünde kısaca Çarlık dönemi Marksist tarihçiliğine değinildikten sonra Stalin dönemi tarih yazıcılığının özellikleri ile Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin tarih disiplini üzerindeki belirleyici etkisi ele alınmıştır. Sovyet Tarih yazımının dönemleştirilmesi alt başlığı altında ise milliyetler politikasındaki değişimin tarih yazımına olan yansımaları üzerine yoğunlaşmıştır.

1. Çarlık Dönemi Tarih Yazıcılığı

19. yüzyıl Rus tarihçiliği geleneği ve tarihçiler tarafından yapılan tartışmalar oldukça zengin ve renklidir. İçerik ve kapsam olarak ise takip eden yüzyıldan kesinlikle farklılık arz etmektedir (Sakharov, 1962, 548-552). Sakharov'a (1962) göre 1917 Rus Devrimi öncesi dönemde Rus tarihiyle ilgili tartışmalar ve bunları savunan taraflar Burjuva tarihçiliği ve tarihçileri ile Marksist tarih ve tarihçileri diye ikiye ayrılabilir. Marksistlerin aksine Burjuva tarihçileri tarihsel gelişimin her türlü nesnel yasasını reddetmişlerdir. Bazıları devlet yapısı, siyasi tarih, hukuk tarihi gibi konular üzerine odaklanırken (Sakharov, 1962, 550), diğerleri ise örneğin P.N. Milyukov, "Rusya tarihi ile Batı Avrupa arasındaki temel karşıtıklara" yoğunlaşarak tarihsel süreci sınıf mücadelesi olan tek bir bütüne indirgeyen Marksist tarih görüşlerini reddetmişler ve tarihsel sürecin gelişme yasalarına tabi olduğu fikrine katılmamışlardır. Bazı Rus tarihçiler, Plekhanov gibi Marksist tarihçilerin aksine, Rusya'da feodalizmin varlığını inkâr etmiş ve Rusya'da gelişmiş bir kapitalizmin olmadığını savunmuşlardır. Bu görüşe göre eğer 1917 devriminden önce Rusya feodalizme girmemişse ve bazılarının savunduğu gibi gelişmiş bir kapitalizmin de ortaya çıkmadığı kabul edilirse, o zaman devrimci proletarya mücadelesine de gerek yoktu (Sakharov, 1962, 551). Öte yandan, Plekhanov gibi Marksist tarihçiler, ki kendisi daha sonra fikirlerini değiştirerek Rusya tarihinin Batı Avrupa tarihinden farklı olduğunu iddia etmiştir, serf yasasının kaldırılmasıyla "Rusya'nın 1861'den sonra kapitalist gelişme yoluna girdiğini" savunmuşlardır (Sakharov, 1962, 550).

2. Sovyet Dönemi Tarih Yazıcılığı

Sovyet tarih yazımı, insanlık tarihini tek bir evrimsel süreç olarak değerlendiren Marksist-Leninist anlayışa dayanmaktadır (Enteen vd., 1979, 3). Marx ve Engels'in 1848'de basılan Komünist Parti Manifestosu'nun (1848) 'Birinci Bölümü'nün giriş cümlesine göre, "şimdiye kadar var olan tüm toplumların tarihi, sınıf mücadelelerinin tarihidir." Marksist teoriye göre ilkel komünizmden başlayıp köleci toplum, feodalizm ve kapitalizm gibi bir dizi aşamadan geçen insanlık tarihi komünizmde nihayete erecektir (Enteen vd., 1979, 3). Bir biçimden veya düzeyden diğerine geçişi ise ezilen ve ezen sınıflar arasındaki çatışma tetikler: *Patricilere karşı plebler*, feodal beylere karşı serfler, burjuvaziye karşı proletarya. Dünya tarihi, "doğa yasalarına [doğanın materyalist yorumuna] uygun olarak gelişen, sosyal organizasyonun [ilkel komünizm gibi] daha düşük biçimlerinden sosyal düzenin en yüksek biçimine ya da komünizme uzanan birleşik bir süreç olarak kabul edilir" (Tishkov, 1981, 650). Marksist anlayışa göre burjuvazi, feodalizmi iptal edip feodalizme karşı verdiği mücadelenin ardından onu tarihin karanlığına nasıl gönderdiyse kendi mezar kazıcılarını üreten burjuvazi de proletarya tarafından yok edilecektir. Buna göre sınıf mücadeleleri tarihi olan insanlık tarihinin bir sonraki adımı komünizm olacaktır. Elbette Rusya'da bu devrimi proletarya yapacaktır. Ancak daha önce işçi sınıfının komünizmi tek başına inşa edebileceği fikrine katılan Lenin, zamanla fikrini güncelleyerek işçi sınıfının devrimi ancak Parti'nin önderliği ve rehberliğiyle başarabileceğini savunmuştur (Tishkov, 1981). Devrimin, işçi sınıfının öncüsü Bolşevik Parti tarafından gerçekleştirilmesinden sonra tüm ülkeye komünizmin telkin edilmesi Parti'nin en önemli ve birincil görevi haline gelmiş ve tarih disiplini diğer disiplinler gibi bunun bir aracı olarak görülmüştür (Afanas'ev, 2001, 43). Buna uygun olarak Sovyet tarihçileri esasen "sosyalist toplumun inşa tarihi"ne ve "(ülkenin) işçilerinin ideolojik ve politik eğitiminde çok önemli bir rol oynayan ulusun tarihi üzerine" odaklanmışlardır (Tishkov, 1981, 653). Bu aslında tarihçilerin ve tarihçiliğin önceliklerinin disiplinin kendisi tarafından değil; siyaset, uluslararası konjunktür ve daha da önemlisi Parti tarafından belirleneceği anlamına gelir.²

Büyük Sovyet Ansiklopedisi'ne (BSA) göre, Sovyet tarihçilerinin metodolojik temeli, Lenin'in eserleri, Komünist Parti'nin kararları ve Merkez Komitesinin raporlarına dayanmaktadır ve "bütün bu kaynaklar, Sovyet toplumunun tarihini ilgilendiren temel sorunların bilimsel, Marksist analizinin parlak örneklerini içermektedir" (Sakharov, 1962, 553). Bu nevi bir veri toplama ve yöntem anlayışı, 19. yüzyılda modern tarih biliminin kurucusu olan von Ranke döneminden itibaren tarihsel araştırma ve tarih yazımının bilimsel normlarını oluşturmaya çalıştığı yaklaşımdan oldukça farklıdır. Ranke belgeye dayalı tarihçiliği benimsemiş; kaynakların güvenilirliğini nitelikleme için filolojik kriterler ortaya koymuş; tarihçilere arşivleri kullanmalarını, geçmişi kendi çağlarının normlarıyla değil, tıpkı geçmişteki insanların anladığı gibi anlamaya çalışmalarını salık vermiştir (Evans, 1999, 24-26). Ona göre, tarih sadece gerçekte neyse onu göstermelidir. Ancak bu tür tarihçilik, Bolşevik Parti ve Sovyet tarihçileri tarafından sözde "bilimsel" burjuva tarihçiliği olarak kınanmıştır. Stalin, bu tür tarihçileri "arşiv fareleri" (Enteen vd., 1979, 24) olmakla suçlamış ve sadece arşivlere ve belgelere güvenmenin kabul edilemeyeceğine işaret etmiştir. Sovyet tarihçileri bu dönemde, hakikat ile siyaseten uygun olan arasında tercih yapmaya, yani iki ucu keskin bir kılıcı tutmaya zorlanmışlardır. Afanas'ev'in belirttiği gibi, "parti ve Sovyet devleti, kendileri için

siyaseten uygun olanın kuşkusuz gerçeklerden daha önemli olduğu [anlayışını benimseyen] tarihçilere ihtiyaç duyuyordu” ve “tarihçiler ancak ‘partinin askerleri’ oldukları sürece profesyonel [tarihçiler] olarak kabul edilebilirlerdi” (Afanas’ev, 2001, 49).³ Bu nedenle Evans (1999, 43) Sovyet tarihçilerinin tarihin olgusal doğruluğuna ve tarafsızlığı idealine ihanet ettiklerini belirtmiş ve Sovyetler Birliği döneminde “Tarih bir telkin aracı olmuş ve devletin hizmetine koşularak komünizmin yayılmasına adanmıştı” ifadesiyle Sovyetler döneminde ortaya çıkan tarih anlayışını tanımlamıştır. Stalin dönemi tarihçileri Perry’nin (2010, 50) ifadesiyle “[y]erinde sürekli kıpırdayan Bolşoy balerinleri gibi... istikrarsız ve değişen parti ilkelerine bağlı olmak zorundaydılar.” Bu dönemde değişen yalnızca parti politikaları ve buna bağlı olarak tarih yazımı olmamış, değişimden fotoğraflar ve albümler bile nasibini alarak gözden düşen, ortadan kaldırılan siyasilerin, askerlerin, komisarların fotoğraflardaki izleri dahi silinmiş, yüzleri kazanmış veya çoğunlukla boyanmıştır (King, 2014).⁴

Büyük Sovyet Ansiklopedisi’nin belirttiği gibi 1920’lerde Sovyet tarihçiliğinin baskın figürü, tarihin siyasallaşmasından sorumluluğu olan Bolşevik tarihçi Mihail N. Pokrovsky’dir. BSA, onun tarih hakkındaki görüşlerinden birini “tarih, geçmişe yansıtılan siyasettir” (Sakharov, 1962, 553) şeklinde aktarmaktadır. Pokrovsky, “tarihin yazıldığı referans çerçevesinin, onun geçerliliğini belirlemede bilfiil araştırmalardan çok daha büyük bir öneme sahip olduğunu” ve “bilimsel tarih”in (arşiv araştırmalarına odaklanan, orijinal belgeleri önemseyen ve temel olarak devlet tarihi vb. ile ilgilenen Rankiyen tarih tarzının) burjuva sisteminin bir savunusu olduğunu iddia etmiştir (Mazour, 1975, 191). Onun tarih anlayışında maddi ihtiyaçlar, tüm insan faaliyetlerinin ve kesinlikle tarihin itici gücüdür. Bu, Mazour’a göre tarihte “liderlik veya kültürel belirleyicilerin rolüne yer bırakmamıştır” (Mazour, 1975, 187).

Pokrovsky, fikirleri ve takipçileri 1934’te tasfiye edilmeden önce 1932 yılında ölmüştür. Ölümünü takiben Pokrovsky tarihçiliği ve ekolü anti-Marksist ve anti-bilimsel olması gerekçesiyle tasfiye edilmiştir. Stalin ve Molotov, 1934’te ‘Okullarda Tarih Öğretimi’ hakkında yazdıkları talimatta “tarihi olayların anlatımında [aslında Pokrovsky’nin eserlerinde bulunmayan] tarihsel ve kronolojik sıranın gözetilmesinin önemli olayların, tarihi kişiliklerin ve kronolojik tarihlerin öğrencilerin hafızasına katı bir şekilde yerleştirilmesinin” bir tarih dersinin başarısı için belirleyici olduğunu ifade ederler (Fruchet, 2003, 133). Bu, Pokrovsky’nin tarih anlayışına aykırıdır, çünkü eserlerinde Rus yönetimini sömürgecilikle suçlamış, ulusal kahramanlara veya ulusal zaferlere yoğunlaşmamıştır. Uluslararası konjonktürün değişmesi, özellikle Avrupa’da Nazi Almanyası’nın yükselmesi, Sovyet dahili politikasını da etkilemiştir. Pokrovsky’nin sosyolojik tarih anlayışı milliyetçilik ve yurtseverlik karşıtı olmakla suçlanmış (Fruchet, 2003, 133),⁵ BSA’ya göre Pokrovsky’nin tarihsel olaylardaki ‘subjektivizm’i (Sakharov, 1962, 553) itham edilmiştir. Bunun nedeni, Sovyet tarih yazımında “göreliliğe, varyasyona ve olasılığa izin verilmemesi,” “böyle doğal akademik süreçlerin varlığının bir eksiklik olarak görülmesi” ve bunların burjuva tarih yazımı olarak etiketlenmesidir (Afanas’ev, 2001, 59).

2.1 Sovyet Tarih Yazımının Dönemleştirilmesi

Sovyet tarihçiliği, Sovyetler Birliği’nin milliyetler politikasını içeren, merkezi Sovyet yetkililerinin Rus tarihini ve Rus olmayan halklar üzerindeki Çarlık yönetimini ve bu halkların yerel milliyetçiliklerini nasıl değerlendirdikleri hakkında üç ana ve bir ara

döneme ayrılabilir. İlk dönem Sovyet cumhuriyetlerinin sınırlarının belirlendiği, Moskova tarafından dekolonizasyon/yerlileştirme ve pozitif ayrımcılık politikalarının uygulandığı 1920'ler ile 1930'ların ilk yıllarını kapsamaktadır. İkinci dönem ilk dönemdeki politikaların terk edildiği Ruslaştırma politikasının uygulandığı 1930'lar ile 1941 arasındaki dönemdir. Ardından İkinci Dünya Savaşı yıllarında milliyetler politikasında tavizlerin verildiği rahatlama dönemi olarak adlandırılabilir bir ara dönem yaşanmıştır. Savaş sonrasında verilen tavizlerin geri alındığı, fiilen ikinci dönemin devamı niteliğindeki üçüncü dönem ise 1940'ların ikinci yarısından sonraki süreci içermektedir. Bu çalışmada Shtepa'nın dönemleştirmesinden yararlanılmıştır. Shtepa 1917-28, 1928- 1934, 1934-41 ve "savaş ve savaş sonrası dönem" olarak Sovyet tarih yazımını dörde ayırır (Pundeff, 1962). Kimi araştırmacılar Sovyet tarih yazımını diğerlerinden farklı olarak dönemlere ayırır: 1917-50, 1956-83, 1984-88 ve 1989-91 (Malikov, 2004). Aslında bu ikinci dönemleştirmeye örneği ayrıntıları görmezden gelmekte ve ilk dönem için geniş bir genelleme yapmaktadır. İlk 33 yıldaki farklı politikaları, bunlardaki değişimleri, "zızzak politikalarını" (Bacon, 1980) görmezden gelir. Öte yandan bu dönemleştirmeye veya yorumlama değerli görülebilir, çünkü bir Özbek yazar olarak Malikov aslında, çoğunlukla Stalin dönemiyle örtüşen 33 yıllık bu dönemi, Sovyet iktidarının kurulup pekiştirildiği benzersiz tek bir dönem olarak kabul eder. Özbekistan'daki Sovyet eğitim sisteminin ve tarih biliminin de bu dönemde kurulduğunu, Büyük Temizlik veya Terör döneminden sonra Orta Asya ve Özbekistan üzerine yapılan çalışmalara merkezden S. P. Tolstov ve A. Y. Yakubovskiy gibi mahalli olmayan bilim adamlarının öncülük ettiğini belirtmektedir. Onun sınıflandırmasına göre ikinci dönemde (1956-84 arası) Özbekistan'da görece olarak serbestlik hakimken üçüncü dönemde tam tersi bir tablo söz konusudur. Sonuncu dönemde ise ulusal değerlerin ve kültürün restorasyonu gerçekleşir (Malikov, 2004, 133-134).

2.1.1 Yerlileştirme Dönemi

Stalin dönemi Sovyet tarihçiliğinde, Çarlık Rusyası'nın dönemleştirilmesi temel bir konuydu. Çünkü tarihçiler pratiğin, devrime giden sürecin Marksist teoriye uygunluğunu, yani Rus devrimi döneminde Rusya'nın kapitalizm evresinde olduğunu kanıtlamak zorundaydılar ve ilk dönemde Sovyet tarihçileri arasında Çarlık Rusyası'nın kapitalist olup olmadığı konusunda pek çok tartışma ve farklı görüşler vardı. Ayrıca, Sovyet tarihçiliğinin dönemleştirilmesi Sovyetler Birliği dışındaki tarihçiler için de bir sorundur.

Sovyetler Birliği dahilindeki Rus olmayan halkların milliyetçiliklerinin gelişip yeşermesi ilk dönem Sovyet tarih yazımının ayırt edici özelliğidir. 1920'li yılları kapsayan bu dönemde, milli sınırların çizilmesi politikasına (İng. national delimitation policy) uygun olarak toprak, dil ve etnik kökene dayanan ulusal siyasi birimler oluşturulmuştur. Orta Asya'daki Buhara ve Harezmi Sovyet Halk Cumhuriyetleri ile Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1924-1936 yılları arasında yapılan bir dizi isim ve sınır değişikliklerinden sonra yerlerini Özbek, Tacik ve Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerine bırakmış, Kazak ve Kırgız siyasi birimleri ise yine aynı dönem içerisinde Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nden ayrılarak kurulmuştur (Fierman, 1991, 16-17; Kort, 2004, 50-51). Tüm siyasi birimlere, etnik gruplara, eğer yoksa, alfabeler oluşturulmuştur. Kendine ait diliyle tanımlanan ve diğerlerinden farklılaşan her bir halkı sınırları belli bir toprak parçası ile eşleştirme politikası daha önce *inorodtsi* olarak tanımlanan

Rus ve Ortodoks olmayan grupların bireysel, farklı milletlere dönüşmesinin başlangıcını teşkil etmiştir. Sovyet milliyetler politikasına göre ülkede ulus olarak tanımlanmış her grup kendine ait bir toprak parçasına, kendi toprağına sahip olmuştur. Lenin'e göre "milletlerin hapishanesi" olan Çarlık Rusyası'nda Rus olmayan uluslar ayrımcılığa uğramışlardı. Rus olmayan halkların Sovyet yönetimini ve Sovyetleştirmeyi Çarlık Rusyası'nın yeni bir elbiseye büründürülmüş devamı bir yapı olarak görmemeleri ancak Ruslar ve Rus olmayanlar arasındaki düşmanlık ve güvensizlik mirasını temizleyerek iki taraf arasında eşitliğin sağlanmasıyla mümkün olabilirdi. Lenin bu durumu şu şekilde açıklamıştır:

"Başkurtlar Büyük Ruslara güvenmiyor çünkü Büyük Ruslar daha kültürlü ve kültürlerinden faydalanarak Başkurtları soymaya almışlar. Bu uzak yerlerde, 'Büyük Ruslar' adı 'baskı yapan' ve 'hile' anlamına gelir. Bunu dikkate almalıyız. Buna karşı mücadele etmeliyiz. Ama bu uzun vadeli bir şey. Kararname ile kaldırılamaz. Burada çok dikkatli olmalıyız. Ve Büyük Ruslar gibi bir ulus dikkatli olmalıdır, çünkü diğer tüm uluslarda böylesine şiddetli bir nefreti kıskırtmışlardır" (Slezkine, 1994, 420-421).

1920'li yıllar boyunca, yerleştirme (Rus. *korenizatsiya*) döneminde Rus olmayan halkların kültürel, sosyal ve siyasi olarak Rus halkının seviyesine gelebilmesi için bu halkların milli dillerinin ve kültürlerinin gelişmesi teşvik edilmiş; okullar, müzeler, kütüphaneler, tiyatrolar gibi milli kurumlar kurulmuş; Rus olmayan halkların kendi milli kadrolarını oluşturmaları sağlanmıştır. Ukrayna'dan Sibirya'ya, Kafkasya'dan Uzak Doğu'ya kadar, Özbekistan, Azerbaycan, Ermenistan, Tacikistan, Gürcistan ve Kazakistan gibi Birlik cumhuriyetleri ile Tataristan, Başkurdistan ve Yakutistan gibi özerk cumhuriyetler dahil tüm Sovyetler Birliği'nde, her milletin dilini, tarihini ve edebiyatını inceleyecek yeni kurumlar, Sovyet Bilimler Akademisi şubeleri ve Şarkiyat Enstitüleri devrim ve iç savaşı takiben kurulmuştur (Kononov, 1967, 5-9). Örneğin Taşkent, 1918'de Şarkiyat Enstitüsü'nün, 1920'de üniversitenin, 1922'de Tüm Rusya Oryantalistleri Bilimsel Derneği'nin yerel şubesinin ve aynı yıl bir Yüksek Askeri Şarkiyat Okulu'nun kurulmasından sonra Sovyet Şarkiyatçılığının merkezi haline gelmiştir (Braginsky vd., 1967, 5). Braginsky vd. (1967, 7)'ne göre, 1930'lardan sonra Orta Asya'da akademi yerleşmiş ve Orta Asya ve Kazakistan'ın yerel alimleri daha çok kendi tarih ve kültürleriyle ilgilenmeye başlamışlardır. Örneğin, Kazak bilim adamları Kazak ve Kazakistan tarihini incelerken Özbekler, Özbekistan'daki Özbeklerin, yani kendi vatanlarının tarihine odaklanmışlardır. Sovyet döneminde Orta Asya tarihçiliği ulusal/etnik tarih yazımı olarak ortaya çıkmış ve bilim adamları, belirli bir cumhuriyetin titüler ulusunun işgal ettiği topraklarda nasıl ortaya çıktığını göstermeye ve bu ortaya çıkışı tarihin olabildiğince çok gerisine götürmeye çalışmışlardır (Bregel, 1996, 16). Tacik Bilimler Akademisi üyesi Sultan Umarov, bunu yeni bir fenomen olarak nitelendirerek "Sovyet Şarkının ulusları kendi ulusal Sovyet kültürlerini yaratır ve kendi profesyonellerinin yardımıyla [Sovyet kültürünü] belirli bir soyut konu olarak değil, kendi ürünleri olarak incelerler" yorumunda bulunmuştur (Braginsky vd., 1967, 7).

Yerleştirme politikası yoluyla ülke çapındaki yeni Sovyet kurumları yerel halkların kültürüne ve diline aşına bu milli kadrolarca doldurulacak, bu da Rus olmayan halkların Sovyet yönetimini benimsemesini sağlayacaktır (Fruchet, 2003). Zamanla halklar eşitliğin sağlandığına ve güvensizliğin ortadan kalktığına ikna olduğunda, ulusal farklılıkların ortadan kalkması ve tüm Sovyet halklarının tek bir Sovyet

kimliğinde birleşmesi umulmuştur (Connor, 1992, 31). Ama tüm bunlardan önce, yerel dillerin ve milliyetçiliklerin gelişmesine izin verilmiş; aksine, 'Büyük Rus Şovenizmi,' Rus olmayanların iyiliği için bastırılmıştır. Öyle ki, 12. Parti Kongresi'nde Stalin 'Büyük Rus Şovenizmi'ni 'cumhuriyetlerin tek bir birlik oluşturmasının önündeki en önemli engel olarak' tanımlamıştır (Conquest, 1967, 53). 1930'ların başına kadar süren bu dönemde, Çarlık Rusyası'nın Kafkasya ve Orta Asya gibi Rus olmayan halkların topraklarını fethi 'mutlak şer' ve Rus fetihleri sömürgecilik olarak etiketlenmiştir (Bennigsen, 1969, 143). Bununla birlikte Çarlık Rusyası'na karşı yapılan başkaldırıları ise 'ilerici,' hatta 'devrimci karakter'e sahip ulusal kurtuluş hareketleridir (Conquest, 1967, 79).

Öte yandan, Moskova'nın Türkistan coğrafyasını içeren tarih yazımında birleştirici, bütünleştirici yaklaşımları desteklemediği açıktır. Sonraki dönemde bu tür yaklaşımlar 'milliyetçi ve Pan-Türkçü' olmakla suçlanmıştır (Smith vd., 1998, 70). Örneğin, (Özbekistanlı) Bolat Saliyif, 1926'da 'Orta Asya Tarihi'ni yazmış ve "genel Orta Asya tarihini, antik çağlardan modern zamanlara uzanan kapsayıcı bir süreklilik olarak" değerlendirmiştir (Smith vd., 1998, 69). Onun bu sürekliliği vurgulayan yaklaşımı daha sonra Merkez'in tepkisini çekmiş ve 1936'da Orta Asya'da düzenlenen kongrelerden birinde Saliyif'in tarih yazarlığı "milliyetçi ve Pan-Türkçü" olarak etiketlenmiştir. Kazak Milli Bağımsızlık Hareketi Alaş'ın bir parçası olan ve 1937-38'deki Büyük Temizlik'e kadar hayatta kalan Kazak aydınları arasında da bu tür örneklerle rastlamak mümkündür.⁶ Örneğin tarihçi olmasa da milli temaları kullanan bir şair olan Jumabaev şiirlerinde temel olarak Türkistan ve tarihine odaklanmış, kayıp 'Kazak Altın Çağını' yüceltmiş ve eserlerine Saliyif'in yaptığı gibi Afrasiyab, Cengiz Han, Emir Timur, Uluğ Bey, Kasım Han, Adil Han, Esim Han, Ablay Han gibi birçok ünlü Türkistanlı tarihi şahsiyetleri dahil etmiştir (Kendirbaeva, 1999, 29). O da Sovyet eleştirmenleri tarafından "şiirinin milliyetçi karakteri, geçmişi idealize etmesi ve pan-Türkçülük" nedeniyle eleştirilmiştir (Kendirbaeva, 1999, 33). Çok yönlü bir başka Kazak aydını da kendini Kazak folkloruna, dünya kültür tarihine, edebiyata, şiirlere, dil çalışmalarına adanmış olan Baytursunov'dur. Baytursunov evinin sık sık aranması ve nihayetinde tutuklanması nedeniyle ortadan kaybolduğu düşünülen 'Medeniyet Tarihi' adlı bir kitap da yazmıştır (Kendirbaeva, 1999, 23). Bokeikhanov, Dulatov, Jumabaev ve Baytursunov gibi Alaş mensupları, dil çalışmalarının yanı sıra tarihe, tarihi edebiyata da önem vermişlerdir.

2.1.2 Rus Milliyetçiliğinin Geri Dönüşü

1930'dan Rus-Alman Savaşı'nın başladığı 1941 yılına kadar süren ikinci dönemde yerel milliyetçilikler düşman olarak görülmeye başlanmış, 'Büyük Rus' milliyetçiliği ise zincirlerinden azat edilmiştir. 16. Parti Kongresi'nde (1930) Stalin, "SSCB'nin tüm uluslarının ortak bir Büyük Rus diliyle ortak bir Büyük Rus ulusu halinde kaynaşması teorisi, Leninizmin, Proleter devrimin *dünya çapındaki* zaferinden sonra bile, ulusal farklılıkların yakın gelecekte ortadan kalkamayacağı, ancak uzun bir süre varlığını sürdüreceğini söyleyen, esas görüşleriyle çelişen milliyetçi-şovenist ve anti-Leninist bir teoridir." (Slezkine, 1994, 437-438)⁷ diye ilan eder. Bunun yanında milli kültür sloganını da gericilik ilan eder ve Rus olmayan halklara yönelik uygulanan kendi ifadesiyle 'kültürel tolerans' politikası da bu dönem boyunca terk edilmeye başlanır (Conquest, 1967, 63). Bu konuşmadan dört yıl sonra, 1934'te yapılan 17. Parti Kongresi'nde ise Stalin yerel milliyetçiliği esas düşman olarak ilan etmiştir (Shnirelman, 2000, 129). Bu rastgele bir zamanlama

değildir, zira Nazilerin Almanya'da iktidara gelmesinden bir yıl sonrasına tekabül etmektedir. Stalin ve muhtemelen idari seçkinler ülkeyi Nazi Almanyası'ndan gelen güvenlik tehdidine karşı savunmak için esasen Rus halkına güvenebileceklerini fark etmişlerdir (Shnirelman, 2000, 130; Brunstedt, 2021,13).

Böylece Rus tarihi ve vatanseverliği Rus halkını motive etmek amacıyla yeniden canlandırılmış, hedef tahtasındaki 'Büyük Rus Şovenizmi'nin yerini yerel milliyetçilikler almıştır. 1933-39 yılları arasında Sovyetler Birliği çapında yerel elitler ve kadrolar burjuva milliyetçiliği suçlamasıyla tasfiye edilmiştir (Conquest, 1967, 94-97). Örneğin bir önceki dönemde teşvik edilen Kırım Tatarları gibi halkların tarihleri, edebiyatları, kültürleri yok sayılmaya başlanmıştır. Kırım örneğinden devam edersek Kırım Tatar dilinin Ruslaştırılması süreci başlamış, bu arada Kırım Tatar aydınları da burjuva milliyetçiliği, karşı devrimcilik ya da Troçkizm gibi suçlamalarla tasfiye edilmiştir (Kırimal, 1956, 21-22). Tarih yazımında, Orta Asya ve Kafkasya gibi bölgelerdeki Rus sömürge yönetimi İngiltere, İran ve Türkiye ile karşılaştırıldığında 'ehveni şer' olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu, Orta Asya Hanlıkları Rusya tarafında değil de İngiltere, Türkiye veya İran gibi güçler tarafından işgal edilseydi, Orta Asyalıların bundan daha kötü etkileneceği manasına geliyordu (Fruchet, 2003, 133). Mazour'a (1971, 104) göre "İstisnasız, Sovyet tarihçileri, bu halkların eski Rusya İmparatorluğu'na ve daha sonra Sovyetler Birliği'ne dahil edilmesini bir sömürgeleştirme eylemi olarak değil, 'eski yönetici sınıfın veya çarlık rejiminin emperyalist özlemlerine rağmen Ruslar ve diğer halklar arasında var olan dostane bir iş birliği politikası olarak yorumluyorlar[dı]."

Uluslararası arenadaki değişimin Sovyet iç siyasetine etkilerinin yanı sıra, tarih yazımındaki bu kaymanın bazı nedenleri Sovyet milliyetlerinin kendi tarihlerine yönelik ilk dönemdeki tutumlarında da bulunabilir. Mazour'a göre yerel ulusal kültürlerin gelişmesi için verilen destek "siyasi bir utanç kaynağına dönüşmüştür" (Mazour, 1975, 191). Bu duruma Mazour Ukrayna vakasını örnek olarak verse de Orta Asya'dan Saliyif ve Alaş liderlerinin tutumları gibi benzeri örnekler de bulunabilir. Milliyetler meselesi konusunda nispeten liberal tutumların olduğu 1920'lerde, entelektüeller kendilerini Komünist Parti ve Bolşevik ideologların öngördüğü gibi Marksist-Leninist ilkelere adanmak yerine yerel milliyetçilikleri canlandırmaya ve dahası onları yüceltmeye adanmışlardı. Sovyet anlayışına göre hepsinin Sovyet insanı çatısı altında birleştirilmesi beklenirken gerçekte olan ise buna çok uzaktır. 1930'larda ise bir yandan kültürel hayattaki, yazındaki yerel milliyetçi öğeler ve müellifleri tasfiye edilmeye başlarken diğer yandan bu halkların -kültürleri dahil- sosyalleştirilmesi hızlandırılır ve 'Büyük Rus Milleti'ne (Conquest, 1967, 65), Rus tarihindeki temalara ve Nevski, Donskoy ve Kutuzov gibi Rus kahramanlarına yapılan vurgu belirginleşir (Brunstedt, 2021, 13).

Bu ikinci dönemde ve ayrıca Dünya Savaşı'ndan sonrası da dahil olmak üzere Slav çalışmaları teşvik edilmiştir. Pokrovsky Okulu tasfiye edildikten sonra Boris Grekov'un Rus milliyetçi tarih okulu desteklenerek tarihi çalışmalar Slavlar, Büyük Rus halkı, faşizme karşı mücadele ve Almanlar üzerine yoğunlaşmıştır (Shnirelman, 2000, 131). Slav halklarının tarihini ve uygarlığa katkılarını aydınlatmak için bilim adamları görevlendirilmiş, arkeologlar, tarihçiler, Sovyet bilim adamları Slavların Almanlar üzerindeki üstünlüğünü kanıtlamaya çalışmışlardır. Örneğin bu dönemdeki tarih yazımına göre "Hamburg eski bir Slav şehriydi... İskitler, Kimmerler, Traklar, Sarmatlar, Etrüskler, hatta Gotlar ve Hunlar Slavların ataları

arasındaydı” (Shnirelman, 2000, 134). Almanya’ya karşı ilmi sahnede savaş öncesi ve sonrası mücadele aynı şekilde devam etmiş, eski Alman kültürünün geri kalmışlığını kanıtlamak için ‘çok gelişmiş Slavlar’ ve Slav halklarının ihtişamına odaklanmaya devam edilmiştir (Fruchet, 2003, 134; Shnirelman, 2000, 137).

2.1.3 ‘Büyük Vatanseverlik Savaşı’ Yılları: Ara dönem

Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin 50. cildine göre Sovyet tarihçileri, askeri tarih üzerinde yoğunlaşarak “Rus halklarının kahramanlık dolu geçmişini popülerleştirmeye” devam etmişler ve ayrıca eski çağlarda “Rus kültürü ve el sanatlarının ulaştığı yüksek seviyeye” işaret etmişlerdir (Sakharov, 1962, 554). İkinci dönem boyunca tarih yazımında Çarlık Rusyası döneminde Ruslar ve Rus olmayanlar arasındaki askeri iş birliğine, Rus milliyetçiliğine, Rus askeri kahramanlarına veya Slav üstünlüğüne vurgu yapmak, Rus olmayan halklar açısından Sovyet vatanseverliğiyle sonuçlanmamış ve onları Rus milliyetçiliği altında birleşmeye motive edememiştir (Fruchet, 2003, 134-135). Ayrıca Nazilerin 1941’de doğuya doğru ilerleyişi sırasında Avrupa Rusyası’ndaki Rus olmayan halkların kurtarıcı olarak Nazi Almanyası’na yönelik müspet tavırları da resme dahil edilirse Sovyet seçkinlerinin içinde bulunduğu durumun zorluğu net bir şekilde anlaşılabilir.

Bu nedenle Stalin önderliğindeki Sovyet yöneticileri, 1941 Haziranı’nda Nazilerin Sovyetler Birliği’ne saldırısını müteakip ortaya çıkan durum nedeniyle Sovyet yurtseverliğini ve Sovyetlerin Nazilere karşı savaşında destek bulmak, Rus olmayan halkları mobilize edebilmek amacıyla milliyetler üzerindeki baskıyı gevşetmeye başlarlar (Bacon, 1980, 211; Fruchet, 2003, 135). Bu durumun bir yansıması Sovyetlerin din politikasında olmuş; 1930’lar boyunca ülkedeki dinler ve din adamlarına yönelik olarak süren ayrımcılık, baskı, sindirme politikası savaş süresince terk edilmiş; ibadethanelerin açılmasına, dini toplantılara, fetvalara, gün ve anmalara, askerlerin ibadetlerine müsaade edilmiştir (Eden, 2021, 1-3). Kuzey ve Güney Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinde daha önce ortadan kaldırılmış Müslüman dini idareleri yeniden ihdas edilerek hem dinin ve Müslümanların denetim altına alınması hem de savaşta Müslümanların sadakatinin kazanılarak düşmana karşı seferber edilmesi amaçlanmıştır (Aydingün vd., 2019; Eden, 2021, 2).

Yaklaşık olarak savaş yıllarına denk gelen bu ara dönemde (rahatlama ya da tavizler dönemi de denilebilir), yerel milliyetçiliklerin yeniden dirilmesine şahit olunur, araştırmacılar milli destan kahramanlarına, yerel askeri geleneklere, kahramanlara ve Rusya’ya karşı mücadelelerine odaklanmaya yönelirler (Bacon, 1980, 211; Fruchet, 2003, 135). Bununla birlikte bu dönem boyunca da Rus merkezlilik, Rus üstünlüğü, ‘Büyük Rus milleti’ yaklaşım ve söylemi devam eder. Rus tarihinden gelen Moğollara, Tatarlara, Fransızlara karşı yapılan kurtuluş mücadeleleri; anavatan, kahramanlık, görev bilinci gibi öğeler, simgeler Nazilere karşı verilen mücadeleyi sürdürmek için kullanılır, 1941-45 Alman-Rus savaşı Napolyon Bonapart öncülüğündeki Fransızlara karşı yapılan 1812 Vatanseverlik Savaşı’nın adıyla simgeleştirilir (Brunstedt, 2021, 15-16). Büyük Vatanseverlik Savaşı ve kazanılan zafer faşizme karşı ortak mücadelenin sembolü olarak savaş sonrası Sovyet halklarının ortak kimliğinin ve hafızasının en önemli birleştirici unsuru haline getirilir.⁸

Bu dönemin tarih çalışmalarında, Rusya’nın Orta Asya’ya müdahalesi ve Rusya’ya karşı yapılan ulusal direniş konusunda iki eğilim öne çıkmıştır. 1943’te yayımlanan

'Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) Tarihi' ve kitaba yönelik yapılan Rus karşıtı duyguları körüklemek ve Kazakistan'ın ortaya çıkmasındaki Rus etkisini görmezden gelmek yönündeki eleştiriler buna örnek gösterilebilir (Kara, 2016, 17-20; Brunstedt, 2021, 52-53). Birinci eğilim, Çarlık Rusyası yönetimini sömürge olarak, onun Kazakistan'daki varlığını Ruslaştırma politikası (Kara, 2016, 16), Kazak halkının sömürsü, Kenesarı gibi Rus çarına karşı yapılan isyanları 'bağımsızlık mücadelesi' olarak değerlendirir (Fruchet, 2003, 136). Benzeri örnekler Azeri ve Oset gibi Kafkas tarihçileri arasından da verilebilir (Conquest, 1967, 80). İkinci eğilim ise Rusya'nın Türkistan bozkırındaki varlığının, Rusya'nın modernleşme misyonu ve Kazakları ilerlemeye teşvik etmesi gibi olumlu yanlarını vurgulamaya meyillidir. Örneğin, Devlet Komitesi'nin azalarından biri, söz konusu 'Kazak Tarihi' kitabının yazarlarını 'Rus halkına ve Rus devletine karşı saygısız' olarak değerlendirirken bir yazar ise müellifleri tek taraflı olmakla ve yanlış bakış açısı sergilemekle suçlamıştır (Fruchet, 2003, 136-138).⁹ Farklı halkların milliyetçiliklerini, ulusal gururlarını ve kahramanlarını aynı potada buluşturmak ve uyuşturmak kesinlikle kolay bir iş değildi. Yerel milliyetçilikler üzerindeki kısıtlamaların gevşetilip gevşetilmediğine bakılmaksızın SSCB'de Rus milliyetçiliğine yapılan vurgunun güçlendirildiği söylenebilir. Savaş döneminde Rus olmayan halklar açısından bir miktar rahatlama yaşanmış ancak verilen tavizler savaşı takiben geri alınmıştır. 'Kazak Tarihi' kitabı ise ancak 'hatalarından' arındırılıp gözden geçirildikten sonra basılabilemiştir (Kolarz, 1953, 269).

2.1.4 Savaş Sonrası Dönem

Bu makalede seçilen dönemlendirmeye göre üçüncü dönem İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlamaktadır. Bu dönem savaş öncesinde yaşanan dönemin eğilimlerinin bir şekilde devamıydı, zira Rus milliyetçiliği ve Rus halkının yüceltilmesi konularına yapılan vurgunun arttığına şahit olunmaktadır. Sovyet liderliğinin bu konuda da belirleyici ve yön gösterici etkisi olmuştur. Örneğin, Stalin İkinci Dünya Savaşı'nı takiben Nazilere karşı kazanılan zafer vesilesiyle 1945 Mayıs'ında verilen ünlü resepsiyonda kadeh kaldırarak "Her şeyden önce Rus halkının sağlığına içiyorum, çünkü o, Sovyetler Birliği'ni oluşturan tüm ulusların en seçkin ulusudur... çünkü o, bu savaşta, ülkemizin tüm halkları arasında Sovyetler Birliği'nin önde gelen gücü olarak evrensel bir tanınma kazandı... Rus halkının Sovyet hükümetine olan bu güveni [Alman işgali karşısında Sovyet hükümetinden vazgeçmemesi], insanlığın düşmanı faşizme karşı tarihi zaferi sağlayan belirleyici güç olduğunu kanıtladı." diyerek zaferdeki en büyük payı Rus halkına tahvil etmiştir (Stalin, 1945). Bundan sonra da Rus merkezlilik devam edecektir.¹⁰

Yukarıda belirtildiği gibi, savaştan sonra Alman-Slav tartışması Sovyet tarihçiliğinde devam etmiştir. Bilim adamlarının asli görevi, bir yandan "tüm Sovyet halkının ideolojik silahlanmasını artırmak" ve "Sovyetler Birliği halklarının kahramanlıklarla dolu geçmişini son derece gerçekçi bir şekilde aydınlatmak" iken (Fruchet, 2003, 137-138), diğer yandan Alman karşıtlığı eğilimi 'Alman kültürel yayılımı mitini' yok etmek için devam etmiştir. Bu tarih anlatısına göre Almanlar "hiçbir dilsel başarıları olmayan geri kalmış avcılar, balıkçılar ve ilkel çiftçilerdi... komşu Keltlerin ve proto-Slavların etkisiyle yüzeysel olarak Hint-Avrupalılaştırmışlardı" (Shnirelman, 2000, 136). Bir başka örnek de Kırım'daki durumdur. Kırım ile tarihsel Slav bağlantısını kanıtlamak için bilim adamları kullanılarak Kırım'ın Slavlara ait olduğu ve Tatarların bu Slav topraklarına zorla ve yasadışı olarak yerleştirildikleri kanıtlanmaya çalışılmıştır (Shnirelman, 2000, 135).

Bunun Orta Asya halklarına olan yansıması üniversitelerde yaşanan tasfiyelerle, 1941-45 Büyük Vatanseverlik Savaşı'nı kapsayan ara dönemde verilen tavizlerin geri alınmasıyla olmuştur. Örneğin, Rus olmayan aydınlar Rus çarına karşı savaşan kendi milli liderlerini yüceltmek için bu dönemin özel koşullarından yararlanmışlardır. Savaş sonrası üçüncü dönemde ise 'ehveni şer' söylemi terkedilip Çarlık Rusyası yönetiminin Orta Asya gibi Rus olmayan bölgelerdeki varlığı 'mutlak iyi' olarak görülmeye başladığında ise durum kendileri açısından değişmiştir (Conquest, 1967, 84-85). 1951-52 yıllarında Orta Asya'nın bazı üniversitelerinde tasfiyeler yapılmış; Türkmenlerin, Özbeklerin, Kazakların, Karakalpakların ve Kırgızların epik şiirleri de bu tasfiyelerden nasibini almıştır (Bacon, 1980, 211). Örneğin, Azerbaycan Türklerinin Dede Korkut, Türkmenlerin Korkut Ata, Kazakların Koblandı Batır, Özbeklerin Alpamış gibi destanları 'gericilik' ve 'fanatizm'le yaftalanmış ve baskıları yayından çekilmiştir. Sadece Manas Destanı 'zararlı' bölümlerinin atılmasıyla benzer bir akıbetten korunmuştur (Conquest, 1967, 67). 1950'lerden itibaren Orta Asya'daki Rus fetihleri ilerici bir gelişme olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Örneğin tarih yazımındaki bu kırılma Çarlık Rusyası'nın 1953'te yayımlanan Büyük Sovyet Ansiklopedisi'nin ikinci baskısında sömürgeci olarak listelenmemesi durumu üzerinden takip edilebilir (Bennigsen, 1969, 143). Öğretmenler ve ortaokul öğrencileri için 1957'de Frunze'de (Bişkek) basılan 'Kırgız Tarihi' eserinde Kırgız halkının Rusya ile 19. yüzyıldaki karşılaşması *sblizheniye*, yakınlaşma-birleşme, olarak tarif edilmektedir. Mazour'un ifade ettiği gibi bu tarih kitabının anlatısında da bunu görüyoruz ki Kırgızların Çarlık Rusyasına katılması sömürgecilik değil, barışçıl bir birleşme ve Kırgız halkı için ilerici bir gelişme olarak nitelendirilmektedir. Kırgızlar daha gelişmiş bir devletin parçası olarak İngiliz sömürgeciliğinden ve Şark'ın geri kalmış feodal devletlerinden korunmuştur (джамгерчинов - хасанов, 1957, 56).

Tarih yazımındaki bir başka kırılma da Türkistan'da Çarlık Rusyası'na karşı yapılan milli isyanların değerlendirilmesinde ve sunulmasında yaşanan değişim üzerinden incelenebilir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Rus tarihçilerinin tarih yazımı konusundaki genel eğilimi, istisnalar pek tabii ki bulunabilir, Parti'nin genel eğilimi ve onun rehberliğinin de yardımıyla, Çarlık Rusyası'nın sömürgeci geçmişini lehte yorumlayarak desteklemektir. Sömürge geçmişi, sömürgelerdeki Çarlık egemenliği 'mutlak iyi' ve sömürgeleri gelişmiş Rus halkı seviyesine getirecek bir süreç olarak sunulurken Kafkasya'daki Şeyh Şamil hareketi (Conquest, 1967, 82, 85), Türkistan'daki milli hareketler, Kenesarı İsyanı¹¹, 1898 Andican İsyanı ve 1916 İsyanları (Tillett, 1969, 173) gibi isyanlar yeniden kategorize edilip değerlendirilmiştir. Bu tarihi olaylar Sovyetlerin tarih yazımındaki zikzak politikasının güzel örnekleridir. Bu olaylar önceleri ilerici ulusal kurtuluş hareketleri olarak kabul edilirken İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra milliyetçi, 'gerici birer feodal hareket' olarak yaftalanmışlardır (Fruchet, 2003, 132). Ancak Rusya'ya karşı olmayan Rusya'nın yakın coğrafyasındaki Cungar Kalmıklarına, feodal Çin'e ve feodal Orta Asya hanlıklarına karşı yapılan isyanlar ise ilerici mücadeleler olarak değerlendirilmişlerdir (Tillett, 1969, 173; Kolarz, 1953, 273). Benzeri bir anlatıya 'Kırgız Tarihi' eserinde Kırgızların Hokand Hanlığına ve Çin'e karşı verdiği mücadeleler bağlamında da rastlanabilir (джамгерчинов - хасанов, 1957, 46).

Son olarak Moskova, özellikle Türkistan gibi Sovyetler Birliği'nin bazı bölgelerinde birleştirici tarih anlatısını yasaklamış ve bu halkların birbirleriyle olan ortak geçmiş ve bağlarından ziyade Rus halkıyla olan bağlarına, Rus halkının bu halklar

üzerindeki olumlu etkisine odaklanmayı teşvik etmiştir. Bazı kahramanları üstü kapalı biçimde tehlikeli olarak sınıflandırıp Orta Asya milletlerinin ortak bir geçmiş algısına sahip olmasını engellemiştir. Ancak ülkenin batısında tam tersi bir politika izlemiştir. Baltık bölgesindeki halkların Ruslarla olan yakınlığını vurgulayıp Slav halklarının birliğini öne çıkarmıştır. Örneğin Ukrayna'nın 1954'te Rusya'yla birleşmesinin 300. yıldönümü kutlamalarında Kruşçev, bu olayın anısına Kırım'ı Ukrayna'ya bağışlamış (Shnirelman, 2000, 135), 25 yıl sonra, SSCB Bilimler Akademisi bu olayı yeniden anmak için sempozyumlar ve konferanslar düzenlemiştir (Tishkov, 1981, 663). Parti, Orta Asyalıların gurur duyacakları ve tarihçilerin üzerinde çalışabileceği güvenli dönemler, çağlarla zararsız kahramanlar belirlerken (Smith vd., 1998, 72), Rusya'nın Almanlara ve İsveçlilere karşı savaşan Aleksandır Nevski gibi feodal askeri kahramanları ise ulusal kahraman olarak kabul edilmiştir. Bu, Nevski'nin Moğollarla iş birliği yaptığı gerçeğini unutmamak kaydıyla, aslında İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktüre de uygundur. Bu önemlidir, çünkü Rus tarihindeki Moğol/Tatar egemenliği dönemi 'Tatar boyunduruğu' olarak adlandırılmış ve Tatarlar "Rusya'yı zayıf ve siyasi olarak bölünmüş tutmakla" suçlanmıştır. Bu suçlamalardan Nevski dışındaki prensler ve boyarlar da nasibini almıştır. Ayrıca, 1980'de "Kulikovo Savaşı'nın 600. yıl dönümü anısına yayımlananlar da dahil olmak üzere 'Moğol/Tatar Boyunduruğu' üzerine birçok çalışma, Moğol/Tatar egemenliğinin olumsuz etkilerini tanımlamakta ve Kulikovo'daki zafer bağlamında Rus halkının ihtişamını vurgulamaktadır" (Tishkov, 1981, 656). Tarih yazımında Çarlık Rusyası'na karşı çıkan birçok isyan, ulusal kahraman veya bazı dönemler (hanlıklar, hanedanlar) gerici ve zararlı olarak damgalanırken, Aleksandır Nevski gibi Rus prensleri ise ulusal kahraman olarak görülmüşlerdir. Timur'un da zararlı kategorisinde değerlendirildiğini eklemek gerekir. Kulikovo Muharebesi (1380) olumlu çağrışımlarla anılırken Rus Çarlığına karşı Türkmenlerin yaptığı Göktepe Savaşı (1881) gerici, Tatar hanlıkları dönemi ise 'Tatar Boyunduruğu' olarak tarih sayfalarında yerini almıştır. Orta Asyalıların Çarlık Rusyası yönetimini boyunduruk olarak görmelerine ise en azından son dönem itibarıyla izin yoktur. Rus olmayanlara yönelik uygulanan bu politika ve her alanda uygulanan ama özellikle milli konulara yönelik daha da dikkatli tatbik edilen sansür, yerel entelektüelleri rejimin onayladığı kabul görmüş yazarların eserlerine referanslar vermek veya çeşitli alegoriler kullanmak gibi sansürü aşmayı kolaylaştırıcı farklı yollara sevk etmiştir.

Sonuç

Sovyet tarih yazımındaki eğilimlerin dönemleştirilmesi, Sovyetler Birliği tarihindeki siyasi değişimlerle paralellik arz etmektedir. Bolşevik iktidarının Sovyetler Birliği'nde yerleşip sağlamlaştığı 1920'ler ve 30'larda Rus olmayan halkların milli duygularının, tarihlerinin, kültürlerinin, dillerinin, kadrolarının oluşup kök salmasına izin verilirken bunu takip eden 1930'larda ise yani Stalinist rejimin yerleşmesi gerçekleştiğinde yerel milliyetçilikler düşman ilan edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında milliyetler meselesi konusunda bir rahatlama ve uzlaşma dönemi yaşanırken bunu savaştan sonra başka bir baskı dönemi takip etmiştir.

Tarihi olaylarla, özellikle uzun dönemleri içeren tarihi olaylarla ilgili genellemeler yapmak yanlışlara yol açmakta ve geniş istisnaları içermektedir. Örneğin, varsayımsal olarak Sovyetler Birliği'nin, Rus olmayan milletlerin dilini, tarihini ve milliyetçiliğini desteklemediği ve gelişmesine izin vermediği, onları Ruslaştırmaya çalıştığı ifade edilirse bu, 70 yıllık Sovyetler Birliği deneyiminin ve dahi deneyinin

tamamını değil, sadece belirli bir dönemini veya aralıklı olarak farklı dönemlerini kapsayacaktır. Bununla birlikte asimilasyon politikasının tüm Sovyet dönemini kapsadığı, ancak istisna olarak bazı uzlaşma yıllarının yaşandığı da iddia edilebilir.

Sovyetler Birliği'nde tarih yazımını doğrudan etkileyen yerel milliyetçilikler konusunda birbirinden farklılaşan politikalar uygulanmıştır. Bir dönem Büyük Rus milliyetçiliği baskı altında kalırken yerel milliyetçiliklerin gelişmesine izin verilmiş, takip eden dönemde ise yerel milliyetçilikler baskı altına alınmış ve Büyük Rus şovenizminin yeniden dirilmesine izin verilmiştir. Bu, tarih yazımını da etkilemiş ve büyük oranda Sovyetler Birliği'nde dönemler itibariyle değişen, zikzaklar içeren milliyetler politikasından kaynaklanmıştır. Ayrıca bazı ara dönemlerde özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda ve belki de iç savaş döneminde olduğu gibi güvenlik sorunları çözülene kadar yerel milliyetçiliklere bazı tavizler verilmiş veya bunlar üzerindeki baskı azaltılmıştır.

Genel olarak Sovyetler Birliği'nde, Orta Asya tarihine, halklarına ilişkin birleştirici bir üslup ve anlatıya sahip tarih ve tarihçiler, bilhassa Türkistanlı ise, eleştirilmekten ve tasfiyeden kurtulamamışlardır. Tarih yazımı her bir Sovyet cumhuriyeti için diğerlerine karşı benzersiz, yegâne olmak zorundadır. Bu, her bir cumhuriyetin tarih yazımının diğer cumhuriyetlere kıyasla ortaklıklardan ziyade farklılıklara odaklanması gerektiği anlamına gelmektedir. Her milletin kendine has bir cumhuriyeti, kendine has alfabesi ve dili, mahalli elitleri ve idarecileri olduğu gibi, kendilerine has geçmişleri, tarihleri vardı ve bu tarihlerin komşu cumhuriyetlerin halklarının tarihleriyle paralel olmaması ve benzerlikler, ortaklıklar içermemesi gerekiyordu. Güncel parti politikalarından habersiz olarak veya bunlarla uyuşmayacak bir yaklaşım getiren bir tarihçi, eğer Stalin döneminde yaşama şanssızlığına sahipse tasfiyeye maruz kalabilirken sonraki dönemde görev icra edecek kadar şanslı olanlar ise meslektaşlarınca veya Parti tarafından ağır bir eleştiriyle kurtulacaktır.

Marksist-Leninist ideolojiye dayanan Sovyet tarihçiliğinin en önemli özelliklerinden biri, Sovyet ideolojisinin iyiliği için Parti ve yönetici seçkinler tarafından çerçevesinin çizilmesi ve kontrol edilmesidir. Bununla paralel olarak Orta Asyalıların Çarlık yönetimine yönelik eleştirilerine, bu yönetime karşı yapılan çeşitli isyanlar ve ulusal kurtuluş hareketlerine atfın izin verilmemesi, yerel tarih yazımında öne çıkan özelliklerden biridir ki bu aslında merkezi yönetimin yerel halka yönelik baskın yaklaşımını da temsil etmektedir.

Notlar

¹ Türkistan tarihsel olarak günümüzdeki Orta Asya cumhuriyetlerini (Batı Türkistan), İran'ın Horasan ve Afganistan'ın kuzeyini, Çin'in Şincan (Doğu Türkistan) bölgesi ile Moğolistan'ı içine alan bölgeyi kapsamaktadır. Ayrıntılar için bak: (Taşağıl, 2012). Çin hakimiyetindeki bölge Doğu Türkistan, Rus hakimiyetinde olan kısmı Batı Türkistan olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Batı Türkistan Çarlık Rusya'sı hakimiyetine girdikten sonra bu bölgenin bir kısmında 1867'de Türkistan Genel Valiliği, Rusya'daki devrimi müteakip 1918 yılında ise Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur. 1924'te bu özerk yapı lağvedilir ve Orta Asya'nın günümüzdeki siyasi birimlerinin oluşturulması süreci başlar ve 1936'da son şeklini alıp Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan Sovyet cumhuriyetleri kurulur (Roy, 2005, 99-100). Bu süreçle bağlantılı olarak 1920'lerden itibaren Türkistan ifadesinin kullanımı yerini Orta Asya terimine bırakır (Capisani, 2000, 109-110; Taşağıl, 2012). Örneğin 1957'de basılan Kırgız Tarihi kitabında Türkistan terimi Çin idaresi altındaki Türkistan'ı, yani Doğu Türkistan'ı belirtmek için kullanılır. Bunun dışında Türkistan Guberniyası (Genel Valiliği) gibi tarihsel-hukuki kullanımlara

atıfta bulunmak için Türkistan ifadesi yer bulur (джамгерчинов - хасанов, 1957, 30, 34, 38, 43, 46, 55). Diğer tüm kullanımlar Orta Asya (Rus. Sredney Azii) terimini içerir

² Tarih disiplininin önceliklerinin Parti tarafından belirlenmesi durumu Parti zihniyeti (part-mindedness) kavramı ile açıklanabilir. Buna göre, bilimsel teoriler ve sanat eserleri komünist otoritelerin ve Marksist doktrinin emirlerine uygun olmalıdır. Hakikat komünist ideolojiye uygun olarak yorumlanmalıdır ve Parti'nin "ülkedeki entelektüel hayata yön verme hakkı" vardır (Zemtsov, 2001, 223-225).

³ Zemtsov'un deyişiyle (2001, 223-225) "Bilimsel teoriler ve hipotezler her şeyden önce parti odaklı [parti zihniyetine uygun] olmalıdır. Bunlar öncelikle Marksist esaslara uygunlukları açısından değerlendirilirler. [Bilimsel teorilerin ve hipotezlerin] geçerlilik ve açıklayıcı veya öngörü güçleri açısından değerlendirilmeleri, eğer varsa, ikinci sırada gelir."

⁴ Örneğin Sovyet Özbekistan'ının ilk on yılındaki başarılarını kutlamak için 1934'te basılan *Özbekistan'ın On Yılı* albümü Büyük Temizlik döneminde Özbekistan'daki bürokratların yarıdan fazlasının çeşitli ithamlarla suçlanıp tutuklanmaları, birçoğunun ortadan kaldırılmaları ve tasfiye edilmeleri neticesinde sayfalarındaki siyasi figürler nedeniyle yasadışı hale gelmiş; albümdeki siyasilerin fotoğrafları bizzat eser sahibi tarafından boyanarak tahrif edilmiştir (King, 2014).

⁵ Pokrovsky'e yönelik diğer suçlamalar şematizm, evrenselcilik, revizyonizm, sapmacılık, çoğulculuk, seçiciliktir. Mazour "otoriter sözlükte bile bulunamayacak diğer suçlar" diye eklemeye bulunur (Mazour, 1975, 193).

⁶ Kendirbaeva'nın (1999, 5) makalesinde yer verdiği Kazak Alaş Milli Hareketi'ne mensup entelijensyanın çoğunluğu 1934-41 arasında ölmüştür.

⁷ Vurgu orijinalinde bu iki kelime üzerindedir.

⁸ Rusya 2022 Şubatı'nda Ukrayna'ya karşı başlattığı işgalde Rus halkının desteğini sağlamak ve halkı seferber edebilmek için Ukrayna'da 'Nazilere karşı savaş', 'Ukrayna'nın Nazilerden-Banderacılar tarafından temizlenmesi' gibi İkinci Dünya Savaşı/Büyük Vatanseverlik Savaşı eksenli bir anlatı ve söyleme başvurmuştur.

⁹ Kazak SSC Tarihi kitabının müellifi Kazak tarihçi Ermukhan Bekmakhanov gelen eleştirileri takiben Sovyetler karşıtı milliyetçi fikirleri ve propagandayı yayma suçlamasıyla 1952'de 25 yıl hapis cezasına çarptırılmış, ancak Stalin'in ölümünden sonra serbest bırakılmıştır (Kara, 2016, 21).

¹⁰ Brunstedt'e (2021, 41-44) göre savaş sonrasında Büyük Vatanseverlik Savaşı'na dair Rus milleti merkezli ve tüm Sovyet halklarını içeren birbirine zıt iki zafer anlatısı söz konusudur.

¹¹ Kenesarı ve ağabeyi Sarjan Kasimov'un Çarlık Rusyası'na karşı verdikleri mücadele 1824'ten 1847'ye kadar sürmüştür. Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra Kazak tarihçileri, Kenesarı'nın kiler dahil olmak üzere tarihi olayları, materyalleri ve Rusya'ya karşı yapılan milli hareketleri 'azami güvenilirlik ve itibarla' yeniden değerlendirmişlerdir (Valikhanov, 1998, 105, 109-111).

Kaynakça

- Afanas'ev, Iu. N. "The Phenomenon of Soviet Historiography". *Russian Studies in History* 40/2 (2001), 32-64. <https://doi.org/10.2753/RSH1061-1983400232>
- Aydingün, Ayşegül vd. "Conversion of Ajarians to Orthodox Christianity: Different Narratives and Perceptions". *Europe-Asia Studies* 71/2 (07 Şubat 2019), 290-314. <https://doi.org/10.1080/09668136.2018.1543651>
- Bacon, Elizabeth E. *Central Asians under Russian Rule*. New York: Cornell University Press, 1980.
- Bennigsen, Alexandre. "Colonization and Decolonization in the Soviet Union". *Journal of Contemporary History* 4/1 (1969), 141-151.
- Braginsky, I. S. vd. *Central Asia and Kazakhstan in the Soviet Original Studies*. thk. B. G. Gafurov - Y. V. Gankovsky. Moskova: Nauka Publishing House Central Department of Oriental Literature, 1967.
- Bregel, Yuri. *Notes on the Study of Central Asia*. Indiana: Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies, 1996.
- Brunstedt, Jonathan. *The Soviet Myth of World War II Patriotic Memory and the Russian Question in the USSR*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
- Capisani, Giampaolo R. *Handbook of Central Asia*. London: I. B. Tauris, 2000.

- Connor, Walker. "Soviet Policy towards the non-Russian Peoples in Theoretic and Historical Perspective: What Gorbachev Inherited". *The Post-Soviet Nations: Perspectives on the Demise of the USSR*. ed. Alexander J. Motyl. 30-49. New York: Columbia University Press, 1992.
- Conquest, Robert (ed.). *Soviet Nationalities Policy in Practice*. London: The Bodley Head, 1967.
- Eden, Jeff. *God Save the USSR Soviet Muslims and the Second World War*. Oxford: Oxford University Press, 2021.
- Enteen, M. George vd. *Soviet Historians and the Study of Russian Imperialism*. University Park: Pennsylvania State University Press, 1979.
- Evans, Richard J. *Tarihin Savunusu*. çev. Uygur Kocabaşoğlu. Ankara: İmge Yayınları, 1999.
- Fierman, William. "The Soviet 'Transformation' of Central Asia". *Soviet Central Asia: The Failed Transformation*. ed. William Fierman. 11-35. Boulder: Westview Press, 1st edition., 1991.
- Fruchet, Henri. "The Use of History The Soviet Historiography of Khan Kenesary Kasimov". *Central Asia Aspects of Transition*. ed. Tom Everett-Heath. 132-145. New York: RoutledgeCurzon, 2003.
- Kara, Abdulvahap. "Ermukhan Bekmakhanov and Ideological Repressions and Limitations in the Research of Kazakh History in the Soviet Period". *The Soviet Historiography and Questions of Kazakhstan History A Retrospective of the Life and Works of The First Kazakh Historian Ermukhan Bekmakhanov*. ed. Abdulvahap Kara vd. İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2016. <http://www.tdbb.org.tr/tdbb/wp-content/uploads/2016/12/SOVYET-TARİH-YAZICILIGI-ENG.pdf>
- Kendirbaeva, Gulnar. "We are Children of Alash...". *Central Asian Survey* 18/1 (1999), 5-36. <https://doi.org/10.1080/02634939995722>
- Kırimal, Edige. "Kırım'da Topyekûn Tehcir ve Katliam". *Dergi (Dergi, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü)* 2/4 (1956), 13-34.
- King, David. *The Commissar Vanishes The Falsification of Photographs and Art in Stalin's Russia*. London: Tate Publishing, 2014.
- Kolarz, Walter. *Russia and Her Colonies*. London: George Philip and Son Limited, 1953.
- Kononov, A. N. *Turkic Philology*. thk. B. G. Gafurov - Y. V. Gankovsky. Moskova: Nauka Publishing House Central Department of Oriental Literature, 1967.
- Kort, Michael. *Central Asian Republics*. New York: Facts On File, 2004.
- Mazour, Anatole G. *Modern Russian Historiography*. Westport: Greenwood Press, 1975.
- Mazour, Anatole G. *The Writing of History in the Soviet Union, California*. California: Hoover institution Press, 1971.
- Perry, Matt. *Marksizm ve Tarih*. çev. Gül Tunçer. İstanbul: İletişim, 2010.
- Roy, Olivier. *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*. çev. Mehmet Moralı. İstanbul: Metis, 2. Basım., 2005.
- Sakharov, A. M. "Historiography". çev. J. T. McDermott. *Information USSR*. ed. Robert Maxwell. 540-556. New York: The Macmillian Company, 1962.
- Shnirelman, Victor A. "From Internationalism to Nationalism: Forgotten Pages of Soviet Archaeology in the 1930s and 1940s". çev. Philip L. Kohl - Clare Fawcett. *Nationalism, Politics and the Practice of Archaeology*. 120-138. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

- Slezkine, Yuri. "The USSR as a Communal Apartment or How a Socialist State Promoted Ethnic Particularism". *Slavic Review* 53/2 (1994), 414-452. <https://doi.org/10.2307/2501300>
- Smith, Graham vd. *Nation-building in the Post-Soviet Borderlands*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Stalin. "Toast to the Russian People at a Reception in Honour of Red Army Commanders Given by the Soviet Government in the Kremlin on Thursday, May 24, 1945". 1945. Erişim 30 Aralık 2022. <https://www.marxists.org/reference/archive/stalin/works/1945/05/24.htm>
- Taşgıl, Ahmet. "Türkistan". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 2012. Erişim 27 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/turkistan>
- Tillett, Lowell. *The Great Friendship Soviet Historians on the Non-Russian Nationalities*. The University of North Carolina Press, 1969.
- Tishkov, Valery. "Modern Soviet Historiography". *Int. Soc. Sci. J.* 33/4 (1981), 650-666.
- Valikhanov, E. "National liberation struggle of the Kazak people against the Russian Colonialism". *History of Kazakhstan Essays*. 104-113. Almaty, 1998.
- Wheeler, Geoffrey. *The Modern History of Soviet Central Asia*. New York: Praeger, 1964.
- Zemtsov, Ilya. *Encyclopedia of Soviet Life*. New Jersey: Transaction Publishers, 2001.
- джамгерчинов, в. д. - хасанов, А. Х. "присоединение киргизии к россия". *история киргизии учебное пособие для средней школы*. ed. А. Г. зима vd. фрунзе: киргизкое государственное учебно-педагогическое издательство, 1957.